

**עיון במבנה פרשיות אברהם אבינו
תוכן הנלמד מצורה**

גילה-רחל יובל

אברהם אבינו, אבי האומה, אבי האומות, הוא אחת מדמויות המפתח של ספר בראשית. התורה מקדישה לסיפורי אברהם יריעה רחבה, המתפרשת בעיקרה על פרקים יא-כב. בקריאה ראשונית של הפרשיות בולטת חזרה על שני סיפורים דומים שבהם עוזב אברהם את מקומו בארץ כנען למקום שְׁכָן, שם מוצגת שרה כאחותו ונלקחת לבית המלך. בסיפור הראשון יורד אברהם למצרים ושרה נלקחת לבית פרעה; בסיפור השני יורד אברהם לגרר ושרה נלקחת לבית אבימלך. חזרה זו היא הבולטת בתוך פרשיות אברהם אבינו, אך עיון נוסף בפרקים מגלה מקבילות נוספות בתוכן ובסגנון, היוצרות מבנה כיאסטי שלפיו, למרבה ההפתעה, נמצאת במרכז דווקא הולדת בנו ישמעאל.¹

שלמה דב גויטיין טוען כי 'הצורה אינה מקרה – התורה של הסיפור והצורה שבה נתגלם הם בחינת גוף ונפש. הבנה נכונה במלאכת הסיפור פותחת שערים לידיעת הרעיון, ואותה שעה מתגלם גם, כפי שנראה, הרקע הסוציאלי שעליו הושתת הסיפור'.² לפיכך, הבנת מבנה סיפורי אברהם אבינו תעזור לנו להבין רעיונות נוספים שאינם נאמרים במילים מפורשות בסיפורים עצמם.

* מאמר זה הוא עיבוד של פרק מתוך התזה "ואנכי הולך ערירי" (בראשית טו, ב) – עיון מחודש בפרקי אברהם אבינו על רקע שנות ערירותו' שהוגשה במסגרת לימודי M.A. במתן. תודות לרב ד"ר מרדכי סבתו ולד"ר יהושע ברמן שהאירו לי בהערותיהם.

1 אני מודה לאביה הכהן שהציג בפניי מבנה זה לראשונה.

2 ש"ד גויטיין, אומנות הסיפור במקרא, (עיונים, כג), ירושלים תשט"ז, עמ' יד-טו.

מהי משמעותו של המבנה הכיאסטי המחלק את מסכת חייו של אברהם לשני חלקים ומצביע על הולדת ישמעאל כנקודת ציון מרכזית בחייו? אמנם זהו מבנה לא מושלם, כיוון שהוא מתעלם מהולדת יצחק ומכריתת הברית עם אבימלך הנמצאים בפרק כא,³ ועדיין, פרשנים רבים התקשו להבין כיצד קרה שדווקא הולדת ישמעאל נמצאת על קו פרשת המים של סיפורי אברהם.

בסוגיה זו עסקו כמה חוקרים:⁴ יונתן מגונט מכנה שיא כיאסטי זה בשם 'שיא שגוי' (false climax);⁵ גורדון וונהם⁶ מחריף את התמיהה על העמדת ישמעאל במרכז ומציין שישמעאל מוזכר שוב גם במרכזה של הבשורה לאברהם על הולדת יצחק (בראשית יז, יט-כא):

3 מיקומו של פרק זה יובהר בהמשך.

4 מובאים בהרחבה אצל: J. Goldingay, 'The Place of Ishmael', P. R. Davies and J.

A. Clines (eds.), *The World of Genesis*, Sheffield 1998, pp. 146-149

J. Magonet, *Bible lives*, London 1992, p. 21 5

G. Wenham, *Genesis*, Waco 1994, p. 13 6

- פס' יט (1) 'אבל שרה אשתך יולדת לך בן וקראת את שמו יצחק'
 פס' יט (2) 'והקמתי את בריתי אתו לברית עולם לזרעו אחריו'
 פס' כ 'ולישמעאל שמעתיך הנה ברכתי אותו והפרתי אותו והרבתי
 אותו במאד מאד'
 פס' כא (1) 'ואת בריתי אקים את יצחק'
 פס' כא (2) 'אשר תלד לך שרה למועד הזה בשנה האחרת'

נראה, כי התמיהות על מרכזיותה של הולדת ישמעאל בחייו של אברהם אבינו, מתעלמות מתקופת ערירותו הארוכה של אברהם המשווע במשך שמונים ושש שנה לבן (בראשית טז, טז). מנקודת מבטו של אברהם ניתן להבין כי הולדת בנו הראשון מהווה נקודת שיא בחייו; תחילתה של הגשמת ההבטחה שניתנה לו להקמת הזרע ושיאו של התהליך הארוך שהחל שנים רבות קודם לכן בציווי 'לך לך'. בשלוש התגלויות שונות, ששיאן היה בטקס 'ברית בין הבתרים', הובטח לאברהם זרע, ובעשר שנות שהותו בארץ הוא נמנע מלנקוט יוזמה בניסיון להגשים את ההבטחה. לא נדע אם ציפה אברהם ששרה העקרה תהרה בדרך נס, או שמא נזהר בכבודה וחיכה שהיא תיזום את הבאת שפחתה אליו ותאפשר לו להתחיל בתהליך שביא להגשמת הבטחות ה' – אך אין ספק שבחינת מציאות חייו דאז מלמדת כי הולדת ישמעאל היוותה שיא בחייו. עם זאת, הכתוב לא מביא בפנינו תיאורי שמחה מתפרצת כפי שאולי היה מתבקש; זאת במיוחד על רקע ההתרגשות הניכרת במעשיו של אברהם בעת הולדת יצחק, והמשתה שהוא עורך לכבודו בהיגמלו. ואף על פי כן אני מניחה כי באופן טבעי ומובן מאליו, חגג אברהם את הולדת ישמעאל ואת יום היגמלו. לא ייתכן שלאחר ציפייה כה ארוכה לא יכיר אברהם תודה על הבן שניתן לו, במיוחד לאור בקשתו הנרגשת בפרק הקודם: 'אֲדוֹנָי ה' מִה תִּתֶּן לִי וְאֲנֹכִי הוֹלֵךְ עֲרִירִי' (טו, ב). לדעתי, הסיבה שבגללה נמנעת התורה מלתאר באוזנינו חגיגות אלה היא משום שהיא איננה מעוניינת בהדגשת הולדת ישמעאל, אלא בהבלטת מקומו של יצחק.

מהו התהליך שמשקף לנו המבנה הכיאסטי המוצע?
 מחציתה הראשונה של סדרת פרקי אברהם אבינו מתרחשת על רקע ערירותו, ומסתיימת בהולדת הבן הנכסף. הולדת ישמעאל מגשימה את חלום האבהות שנושא אברהם בלבו; בכך הוא מקבל מענה לצרכים רבים העומדים בבסיסה של

האבהות,⁷ ומשום כך עומדת הולדה זו במרכז המבנה הכיאסטי. אם כך, מהי משמעותה של המחצית השנייה? בחלק השני של המבנה מתברר לאברהם שהבן הנולד לו איננו הבן שאליו נכספת ההשגחה; הוא איננו ה־בן, בה"א הידיעה, שישא על גבו ייעוד שהוא מעבר למענה פרטי על צרכיו האנושיים של אברהם בבן ממשיך.

פרק יז הפותח את החלק השני של פרקי אברהם אבינו מתחיל בתהליך הבירור: מיהו הבן שאליו מתייחסת ההשגחה? שבו יקוימו ההבטחות האלוהיות? מכיוון שאברהם אבינו אינו אב ככל האבות, אלא 'אב המון גויים' – גם בנו צריך להיות ממשיך דרך ובעל ידיעה. בפרק זה מתברר שהבן נושא הדגל אינו בנם של אברהם והשפחה, אלא בנם של אברהם והגבירה. פרק זה מחליף את הדגשים ומעביר את המיקוד מישמעאל ליצחק. בחלק השני של פרקי אברהם אבינו מתרחש אפוא תהליך שבשיאו מתברר שהבן המיוחל הוא אכן יצחק.

תחילת החלק השני של חיי אברהם מוקדשת כולה לכריתת הברית, ברית המילה, בין הקב"ה לאברהם וזרעו אחריו, תוך הדגשה כי הבן שבו תתקיים ההבטחה הוא יצחק. בפרק יז מוצגת לראשונה הבחירה בזרע שבו יתגשמו הבטחות האל-החוזרות ונשנות. הבירור מגיע לשיאו במרכז הפרק. עד פסוק טו מניח אברהם כי כל הבטחות הזרע וכריתת הברית מיוחסות לישמעאל ולבניו הבאים אחריו, וכי שינוי השם הוא ביטוי לתפנית שחלה בחיי אברהם עם הולדת ישמעאל. שפע הברכות הניתנות לו יכול להתפרש באוזניו כהשלמה לחגיגות הולדת ישמעאל הנעדרות ברכה מאת ה'.

עד ההבטחה כי שרה תוליד לו בן, מייחס אברהם את הברכות הניתנות לו כברכות על גאולתו מערירותו ועל הפיכתו לאב. בפסוק טז מודיע לו ה' כי יהיה לו בן משרה, ובפסוקים הבאים (יט, כא) הוא מקבל חיזוק לכך שיצחק, בנו שייולד משרה, יהיה הבן שבו ובזרעו תקיים הברית. חיזוק נוסף להבטחה זו ניתן בבטחה לשרה: 'שוב אשוב אליך כעת חיה והנה בן לשרה אשתך' (יח, י). אם כך, פרק יז

7 כגון: צורך בהרחבת העצמי וההמשכיות; צורך אלטרואיסטי של נתינה והפגנת דאגה וחיבה; ציפייה להגשמת מטרות באמצעות הילד ועוד. ראו את רשימת הצרכים המפורטת אצל ר' לוי-שיף וט' הנמן, 'היבטים פסיכולוגיים של התמודדות גברים עם קשיי פרויקט וטיפול פוריות', ש' אלמוג וא' בן-זאב (עורכים), הריון מסוג אחר: עיון רב תחומי בהפריה חוץ גופית, הקיבוץ המאוחד תשנ"ו, עמ' 93.

פוחת תהליך המתפרש על פני שישה פרקים, ובשיאו מוכתר יצחק לבן המועדף שממנו לא רק מובטח ש'יקרא לך זרע' (כא יב), אלא מתברר שהוא אף יהיה ראוי לכך (כב, יב).

ההכרה בתחילתו של פרק חדש בחייו של אברהם, באה לידי ביטוי גם בסגנונו של פרק יז המבטא גם הוא התחלה חדשה. התגלות ה' לאברהם בפרק מופיעה לאחר כארבע-עשרה שנות שתיקה.⁸ התגלות זו מתוארת בהתרגשות של מפגש מחודש. הקב"ה מופיע מחדש לפני אברהם אבינו, וזה נופל על פניו. הצו הפוחת את הפרק 'התהלך לפני והיה תמים' (יז, א) מחזיר אותנו לפתיחה אחרת, בעת היכרותנו עם נח: 'נח איש צדיק תמים היה בד'ר'תיו את הא-לוהים התהלך נח' (ו, ט).

ההקבלה בין שני חלקי המבנה הכיאסטי באה לידי ביטוי גם בהתייחסות לגיל, ולשינוי המקום והשם. גילו של אברהם מצוין בפתיחת הפרק הראשון בחייו; בלידת ישמעאל; ובפתיחת הפרק השני – נקודות זמן אלה מחזקות את המבנה שבו מסתיים פרק אחד ומתחיל פרק שני. שינוי שמו של אברהם בתחילת הפרק השני בא כנגד שינוי המקום שהתחיל את הפרק הראשון בחייו. כך מסביר גם יוסף פליישמן את שינוי שמו של אברהם דווקא בשלב זה של חייו:

השם 'אברם' מציין שבעליו עדיין לא התנתק באופן מוחלט מהתרבות שבה חי עד גיל שבעים וחמש – הוא מבטא זיקה כלשהי לתרבות מסופוטמיה, אברם עוד לא הגיע להפרדה דתית-תרבותית מוחלטת מעברו. שינוי שמו של אברם לאברהם מהווה אפוא, שלב נוסף, לא סופי, בעקירתו מארצו, ממולדתו ומבית אביו. השלב האחרון, אשר באמצעותו מגיע אברם להיבדלות המוחלטת, הוא קיום מצוות המילה.⁹

שינוי המקום והשם מלווים בהבטחות הניתנות אף הן להקבלה: הבטחת ה' בפרק יז 'והיית לאב המון גויים' (ד) חוזרת אל הבטחת ה' הראשונה: 'ואעשך לגוי גדול' (יב, ב). השימוש במונח 'גויים' יחזור רק בסיום, לאחר עקדת יצחק: '...והתברכו בזרעך כל גויי הארץ' (כב יח). זוהי ההבטחה האחרונה לאברהם ובה נפרד ממנו הקב"ה.

8 מתוך הנחה שברית בין הבתרים הייתה בסמוך לנתינת הגר לאברהם 'מקץ עשר שנים לשבת אברם בארץ כנען' (טז, ג), כלומר בגיל שמונים וחמש.

9 'פליישמן, 'למשמעותם של שינוי השם ומצוות המילה', בית מקרא, 46 (תשס"א), עמ' 313.

תהליך בירור הזרע וההתקרבות בין ה' לאברהם

עד עתה עמדנו על הרעיון העומד מאחורי חלוקת פרקי אברהם אבינו לשני חלקים מרכזיים, וראינו כיצד מתבטאת החלוקה גם בצורה. כעת ננסה להבין את תפקידם של החלקים המקבילים בהבניית התהליך כולו: בירור הזרע, התקרבות בין ה' לאברהם והעצמת גילוי ההשגחה. הלימוד ייעשה ממרכז המבנה אל המקבילות הסמוכות לו ועד למסגרת.

הסברנו כי מרכז הסיפור, כפי שבא לידי ביטוי בצורה, הוא הולדת ישמעאל. עם זאת הבנו כי עובדה זו אינה מודגשת באופן מילולי מפני שישמעאל אינו הבן הנבחר. ההדגשה כי הבטחת הזרע היא ב'יצחק אשר תלד לך שרה' (יז, כא) נוצרת גם על ידי הריחוק שבין שרה וישמעאל. על פי המסופר בפרק טז, נותנת שרה את הגר לאברהם כדי להיבנות ממנה, אך לאחר שהגר חוזרת לבית שרה ויולדת את הבן הנכסף היא איננה מאמצת אותו כבן, ולא נותנת לו שם. שתיקתה רועמת על רקע סיפור מקביל המסופר מאוחר יותר, שלפיו אימצו רחל ולאה האמהות את בני השפחות זלפה ובלהה. רחל האומרת 'ותלד על ברכי'¹⁰ ואבנה גם אנכי ממנה' (ל, ג) מבטאת את כוונתה לאימוץ הבן והיא גם המעניקה לבני שפחתה את שמם (ל; ו, ח, יא, יג). כאשר נולד יצחק בפרק כא מקצין עוד יותר היחס המרוחק של שרה כלפי ישמעאל, עד כדי דחייה. נראה כי לא נוצר ביניהם כל קשר והניסיון להיבנות מהגר לא הצליח.

נחזור למבנה. ההקבלה הצמודה למרכז המבנה היא ההקבלה בבריתות: ברית בין הבתרים שלפני השיא וברית המילה שאחריו. בפסוקים שלפני ברית בין הבתרים מבקש אברהם 'מה תתן לי' (טו, ב) וזועק 'ואנכי הולך ערירי' (שם). הזעקה לבן נענית, ואברהם זוכה לברית שיש בה הבטחת זרע וארץ (יח) ומיד בפרק הבא נולד לו בן. לעומת זאת בפרק יז, הנמצא בעבר השני של ההקבלה, מבקש אברהם על חייו של הבן הנולד לו: 'לו ישמעאל יחיה לפניך' (יח). שם ביקש חיים חדשים וכאן הוא מבקש את שמירתם. בפרק זה אברהם מקבל שוב הבטחת זרע, אך כאן הוא מתעמת לראשונה עם הרעיון שהבן הנולד איננו הבן המיועד.

10 הולדה על הברכיים היא ביטוי לטקס הכרה בבן או אימוץ שהיה מקובל במזרח הקדום. על פי 'פליישמן, הורים וילדים במשפטי המזרח הקדום ובמשפט המקרא, ירושלים תשנ"ט, עמ' 44-45.

בירור שאלת הזרע מתחזק לאורך החלק השני של פרקי אברהם, ונראה כי הולדת ישמעאל לא הביאה אותו אל המנוחה ואל הנחלה. לאחר הולדת ישמעאל נאלץ אברהם להתמודד עם מצבים קשים שבהם עומדים שארי-בשרו בפני כליה זה אחר זה; לוט, שהיה היורש הראשון הפוטנציאלי של אברהם, עומד בפני כליה כאשר הקב"ה מבקש להפוך את סדום; ישמעאל, הבן היקר, מגורש למדבר ועומד בפני סכנת מוות; ולבסוף אף יצחק, הבן שבו הובטח קיום הברית – עומד בפני סכנת מוות בציווי העקדה, ולא זו בלבד, אלא שאברהם הוא האחראי להוציא מיתה זו אל הפועל במו ידיו.

תגובתו של אברהם לאירועים אלו מפתיעה: את לוט הוא מציל בעקיפין במשא ומתן הממושך עם הקב"ה על הצלת אנשי סדום. אברהם לא נתפס לסכנה הפרטית של בן אחיו, אלא נחלץ להצלת הרבים, כפי שהציל את לוט עם העם במלחמתו עם המלכים. אמנם אברהם לא מזכיר את לוט באופן מפורש, אך הקשר ביניהם נאמר בפסוקים: 'ויזכר אֱלֹהִים אֶת אַבְרָהָם וַיִּשְׁלַח אֶת לוֹט מִתּוֹךְ הַהִפְכָּה בַּהֶפֶךְ אֶת הָעָרִים אֲשֶׁר יָשַׁב בָּהֶן לוֹט' (יט, כט). על גירוש ישמעאל אין הוא מערער בקול, ורק הכתוב חושף בפנינו את אשר בלבו: 'וירע הדבר מאד בעיני אברהם על אודות בנו' (כא, יא).¹¹ נמצא כי לידיעה שנאמרה בפרק יז, כי בריתו תתקיים ביצחק, יש משמעות מעשית המאלצת את אברהם להתמודד עם פרידה מיורשיו הפוטנציאליים האחרים.

הפרידה מלוט מקבלת חותמת סופית לאחר הפיכת סדום ועמורה. דבורה שטיינמץ¹² מוצאת כי לידת מואב ועמון (יט, ל-לח) מעוררת שוב את סוגיית העמדת צאצאים, ובמיוחד העמדת יורשים ותחילת שושלות. אם קודם לכן, בתחילת דרכו כשירד למצרים, יכול היה אברהם להניח שלוט יהיה יורשו – עתה נשללת מחשבה זו באופן מוחלט. לוט הוליד בנים שיהיו לאומה חדשה, והניתוק בינו לבין אברהם סופי. זה הזמן להעמיד לאברהם בן שממנו יהיה לאומה. בפרק יג

11 בשני אירועים אלה ובעקדת יצחק חוזר הביטוי 'וישכם אברהם בבוקר'. גם מקומו של הביטוי מרמז על מקומו של אברהם ביחס למאורע. בהפיכת סדום נאמר 'וישכם אברהם בבוקר אל המקום אשר עמד שם את פני ה'. וישקף על פני סדום ועמרה [...] וירא והנה עלה קיטור הארץ כקיטור הכבשן'. (יט, כז-כח). אברהם משכים בבוקר כדי לראות את תוצאות ההפיכה לאחר שביקש את הצלת לוט, ולדעת מה עלה בגורלו של בן אחיו. בגירוש ישמעאל ובעקדת יצחק חוזר הביטוי כמחליף את התפילה; עשייה המסתירה את הרגש.

12 D. Steinmetz, *From Father to Son: Kinship, Conflict and Continuity in Genesis*, Louisville 1991, pp. 67-68

התרחקו אברהם ולוט מבחינה פיזית לשני כיוונים; לוט הימין ואברהם השמאל. הולדת מואב ועמון, הבאה כנגד הולדת יצחק, מדגישה את ההתרחקות הרוחנית שנוצרה ביניהם, ואת מוחלטות הניתוק. הניגוד הרוחני ביניהם מתחזק עוד יותר על רקע התקרבותו של אברהם לקב"ה בחלק השני של מסכת חייו, כפי שנראה בהמשך.

תהליך הבירור שתואר לעיל מלווה בתהליך זיקוק אמונתו של אברהם. לפרידות מלוט ומישמעאל יש משמעות נוספת – הכנה לעקדת יצחק. לא רק גירוש ישמעאל נראה כשלב מקדים לעקדה, כי אם גם ברית-המילה. כפי שציין פליישמן¹³ – המילה היא השלב האחרון של היבדלות אברהם מעברו ומתרבותו, אך היא גם המהווה את השלב הראשון בחלק המתאר את חיזוק התקרבותו של אברהם אבינו לקב"ה. כאן ניתן הציווי הראשון שיש בו פגיעה פיזית בבשר החי ואברהם נדרש לעשות זאת גם בבנו, ישמעאל. מכאן אנו מוצאים כי ניסיון עקדת יצחק, על כל ההפתעה שבו, החל בגירוש ישמעאל והמשיך במילה, אך בעקדה הגיע מבחן אמונתו של אברהם לשיאו. זהו ה-ניסיון, בה"א הידוע; כאן מוצב על הבטחת הזרע סימן שאלה אמיתי שחודד בחודה של המאכלת. הקב"ה רואה את אברהם ומציל את יצחק, והוא, הבן היחיד הנותר, כאילו נולד מחדש.¹⁴

גם השגחת ה' על אברהם עולה מדרגה בפרק השני של חייו. השוואת השלבים המקבילים מראה כי לאורך החלק השני חלה התקרבות בין הקב"ה לאברהם, והיא באה לידי ביטוי בהשגחת-יתר על אברהם. אמנם ניצנים של הכרה בה' בעולם צצים גם בפרק חייו הראשון כגון: כאשר מלכי-צדק מלך שלם מברך: 'ברוך אברם לא-ל עליון קנה שמים וארץ וברוך א-ל עליון אשר מגן צריך בידך...' (יד, יט-כ) – אך אין להשוות זאת לנוכחותו הבולטת של ה' בחלק השני. אמנם כאשר שרה נלקחת לבית פרעה, התורה מספרת שהקב"ה הביא על פרעה נגעים, אך מדברי פרעה לא ברור שהוא הבין כי הנגעים באו לו מאת ה' דווקא. לעומת זאת כשנלקחת שרה לבית אבימלך, התערבות ה' אינטנסיבית הרבה יותר; גם הצלת לוט בחלק הראשון נעשית במסגרת טבעית בניצחון אברהם במלחמה, ואילו על

13 פליישמן (לעיל, הערה 9).

14 הרשב"ם בפירושו לבראשית כב, א אומר: 'כל מקום שנאמר אחר הדברים האלה מחובר על הפרשה שלמעלה'. כאחת הדוגמאות לסמיכות פרשיות זה הוא מביא את הביטוי 'אחר הדברים האלה' בפסוק כ, ואומר כי שם ההתייחסות היא להולדת יצחק. אמנם הרשב"ם התכוון להולדת יצחק שבפרק כא, אך ניתן לדרוש את הסמיכות 'להולדתו' שבפרקנו.

הצלתו מסדום נאמר: 'ויהי בשחת אֱלֹהִים את ערי הככר ויזכר אֱלֹהִים את אברהם וישלח את לוט מתוך ההפכה' (יט, כט); בברית-בין-הבתרים אברהם פסיבי,¹⁵ ונבואה ניתנת על זמן מסוים בעתיד, ואילו בברית-המילה אברהם אקטיבי, והברית היא בינו ובין זרעו לעולם.

ההתקרבות בין ה' לאברהם ושרה באה לידי ביטוי מיד בתחילת החלק השני, בהתגלות המקדימה להולדת הבן ונתינת השם לבן. לפני הולדת ישמעאל הגר היא זו שזוכה להתגלות, ואברהם ושרה אינם שותפים לה; לעומת זאת לידת יצחק מלווה בהתגלות מקדימה לאברהם כמפורט בפרק יז, והתגלות נוספת לשרה כמתואר בפרק יח (י, יד). בנוסף, הולדתו של ישמעאל אינה נחשבת בגדר נס, ואילו בלידת יצחק יש נס כפול – גם בלידה לזוג אנשים מבוגר, וגם בלידה לאישה עקרה.

מבחן השיא של התקרבות ה' לאברהם מגיע בסוף החלק השני, בצו 'קח נא את בנך את יחידך אשר אהבת את יצחק ולך לך אל ארץ המוריה והעלהו שם לעולה' (כב, ב). סיפור זה חורג מגדר הרגיל בדרישה האלוהית ובמילויה. הוא נובע מאמונה תמימה של מי שהתורה מעידה עליו 'והאמין בה' (טו, ו), וצווה 'והיה תמים' (יז, א) – האל מצווה את אוהבו בצו שאין בו לא רגש ולא היגיון, והאדם המאמין באמונה תמימה נענה לו במסירות ובדממה.

גילו של אברהם מוזכר כאמור בפתיחת הפרק הראשון בחייו: 'ואברם בן חמש שנים ושבעים שנה בצאתו מחרן' (יב, ד); ובהגיעו לנקודת השיא: 'ואברם בן שמונים שנה ושש שנים בלדת הגר את ישמעאל...' (טז, טז); וכן בפתיחת הפרק השני: 'ויהי אברם בן תשעים שנה ותשע שנים וירא ה' אל אברם...' (יז, א). כפי שהוסבר, נקודות גיל אלה מחזקות את המבנה של התחלת פרק ראשון וסיומו, ותחילת הפרק השני – אך כיצד מסתיים הפרק השני בחייו של אברהם אבינו? על פי אותם ציוני זמן המחלקים את חיי אברהם לשניים, סיום הפרק מתרחש בנקודת הגיל הבאה המצוינת – בעת מותו: 'ואלה ימי שני חיי אברהם אשר חי מאת שנה ושבעים שנה וחמש שנים. ויגוע וימת אברהם בשיבה טובה זקן ושבע...' (כה, ז-ח). סמיכות הפסוקים מלמדת כי בטרם נאסף אל עמיו, דאג אברהם

15 אמנם אברהם הוא זה שמבחר את בעלי החיים, אך הברית נעשית בתרדמה, והקב"ה עובר בלפיד אש.

להבהיר היטב מיהו יורשו: 'ויתן אברהם את כל אשר לו ליצחק. ולבני הפלגשים [...] נתן אברהם מתנות וישלחם מעל יצחק בעודנו חי קדמה אל ארץ קדם' (כה), ה-ו). הירושה מועברת במפורש ליצחק, וכדי למנוע ויכוח או חיכוך אפשריים עם בני הפלגשים, הנחשבים כבנים 'דרגה ב', הם מקבלים מתנות ומשולחים מעל יצחק בנו.

מקומו של פרק כא כנפרד מן המבנה הכיאסטי

אין עוררין על כך כי יצחק וישמעאל היו שניהם בניו של אברהם, כפי שמתאר אותם יחד הכתוב: 'ויקברו אותו יצחק וישמעאל בניו' (כה ט). ואולם, פרק כא, המוקדש לסיפור הולדת הבן הנבחר יצחק, הוצא ככל הנראה מן המבנה הכיאסטי המדגיש את מרכזיותה של הולדת ישמעאל בחיי אברהם אבינו. את ההפרדה שעושה אברהם בין יצחק וישמעאל בניו לקראת סוף חייו, עושה גם התורה בעריכה. הכתוב נמנע מלשתף אותנו בשמחת אברהם בהולדת ישמעאל מכיוון שהתורה אינה רואה בהולדתו עניין לשמוח בו. אך את המשמעות שהייתה ללידת בנו הבכור ישמעאל בחייו של אברהם הערירי משלימה התורה באמצעות המבנה הכיאסטי המרומם את הולדת ישמעאל. באופן זה משלים הכתוב על ידי צורה את מה שלא נאמר בתוכן. עתה ניתן להבין כי אין מקום לסיפור הולדת יצחק בתוך מבנה השם במרכז את הולדת ישמעאל.

השוואה בין שני הפרקים העוסקים בהולדת בני אברהם – פרק טז ופרק כא – מלמדת על קשר הדוק ביניהם, המודגש אף הוא במבנה כיאסטי:

גירוש הגר (טז, ו-יב)
▼
▲

הולדת יצחק (כא, א-ח)
▲
▼

הולדת ישמעאל (טז, טו-טז)
▲
▼

גירוש הגר וישמעאל (כא, ט-כא)

קשר נוסף מלמד על תפקידו של ה' בעצירת הלידה: בפרק טז נאמר לפני גירוש הגר ולידת ישמעאל: 'ותאמר שרי אל אברם הנה נא עצרני ה' מלדת' (ב); ואילו בפרק כ נאמר לפני הולדת יצחק וגירוש השני של הגר: 'כי עצר עצר ה' בעד כל רחם לבית אבימלך על דבר שרה אשת אברהם' (יח).

בסיפור הראשון מובעת השגחת ה' על הלידה בדברי שרה, ובסיפור השני היא מוצגת על ידי הכתוב, 'המספר'. אך שתי עצירות הרחם קשורות בשרה –

הראשונה איננה מנומקת, והשנייה מוצגת כעונש לבית אבימלך 'על דבר שרה אשת אברהם'.

עד כאן הסברנו מדוע הוצא פרק כא מן המבנה הכיאסטי, וראינו את הקשר הצורני והתוכני שלו להולדת ישמעאל – אך מהי משמעות מיקומו? הולדת יצחק נסמכה מלפניה ומאחוריה לפרשיות המספרות על מפגשים משותפים בין אברהם ואבימלך מלך גרר. בפרק כ מסופר על נסיעת אברהם לגרר ולקיחת שרה לבית אבימלך, ובפרק כא, כב-לד מסופר על כריתת הברית בין אברהם לאבימלך. שני מפגשים אלה יחזרו גם בחייו של יצחק: בפרק כו מסופר על יצחק היושב בגרר ואומר על רבקה 'אחותי היא' (ז), ועל תגובת אבימלך הכועס: 'מה זאת עשית לנו כמעט שכב אחד העם את אשתך והבאת עלינו אשם' (י). סגנון המחזיר את הבן אל סיפורי אביו. גם כריתת הברית בין יצחק לאבימלך (בפרק כו, כו-לא), היא חידוש הברית בין אבימלך ואברהם אביו. נראה כי הסמכת הולדת יצחק לפרשיות אברהם ואבימלך מנסה לרמוז כי לקשרים בין משפחת אברהם ומשפחת אבימלך יש משמעות כלשהי ולא זה המקום לדון בעניין.

על ערכה של הברית בין אברהם ואבימלך ניתן ללמוד מדברי הרשב"ם, המסביר את הקשר בין סיפור זה לסיפור העקדה הבא אחריו.

כל מקום שנאמר 'אחר הדברים האלה' מחובר על הפרשה שלמעלה. אחר הדברים האלה [=לעיל טו, א] שהרג אברהם את המלכים אמר לו הק', אל תירא אברם מן האומות. ויהי אחר הדברים האלה [=להלן פס' כ], שנולד יצחק, ויוגד לאברהם לאמר עוד ובתואל ילד את רבקה. וכן אחר הדברים האלה [=אסתר ג, א], שהגיד מרדכי על בגתן ותרש, גדל המלך אחשורוש את המן, שרצה להרוג את מרדכי והועיל לו מה שהציל את המלך ונתלה המן. אף כאן אחר הדברים שכרת אברהם ברית לאבימלך לו ולנינו ולנכדו של אברהם ונתן לו שבע כבשות הצאן וחרה אפו של הק' על זאת שהרי ארץ פלשתים בכלל גבול ישראל.¹⁶

16 רשב"ם על בראשית כב, א, ד"ה: 'ויהי אחר הדברים האלה'.

על פי הרשב"ם, כריתת הברית עם אבימלך הייתה מנוגדת לדרך שהתווה הקב"ה לאברהם, ולכן 'חרה אפו של הקב"ה על זאת'. לגישתו, זאת הסיבה לעקדת יצחק המתוארת מיד בפרק הבא:

קנתרו וצערו כדכתיב הנסה דבר אליך תלאה. על נסתם את ה'. מסה ומריבה. בחנני ה' ונסני. כלומר נתגאתה בבן שנתתיך לכרות ברית ביניכם ובין בניהם, ועתה לך והעלהו לעולה ויראה מה הועילה כריתות ברית שלך.¹⁷

שטיינמץ מתייחסת אף היא לקשר שבין הפרשיות ונותנת הסבר רגשי מכיוון אחר: 'פתאום, אחרי שיצחק נולד לשרה ואחרי שישמעאל מגורש עם הגר, נותן אברהם דעתו על עתידו ועל בניו'.¹⁸ אם התעורר חשד שאברהם נפל למלכות זו של ברית עם אבימלך בשל רגישותו הגבוהה עתה פָּאָב, ומתוך דאגה לבנו, לנכדו ולנינו – הרי בא ניסיון העקידה ומזים חשד זה.

הצגת הברית עם אבימלך כגורמת לחרון־אף הקב"ה, יכולה להסביר מדוע נשמטה גם פרשה זו מהמבנה הכיאסטי המסכם את חיי אברהם. נראה כי אין מקום לפרשה של כעס ה' על אברהם בתוך החלק המדגיש את התקרבות הקב"ה ואברהם.

סיכום

בפרשיות אברהם אבינו ניתן למצוא מערכות יחסים מורכבות בין אברהם ואשתו, בין אברהם ושפחת אשתו, בין אברהם ובניו, ובין אברהם ואֵל־לוהיו. למרות העומס הרגשי המסתתר מאחורי הדברים, רגשותיו של אברהם אינם נחשפים בדרך כלל, מלבד פסוק אחד ויחיד, הבולט בהתפרצות הרגשות שבו: 'ויאמר אברהם אֲדוֹנִי ה' מה תתן לי ואנכי הולך ערירי!' (טו, ב). זעקת כאב זו מאירה לנו, הקוראים, את פניו האנושיות של אברהם כאדם זקן הכמֶה לבן; אברהם המאמין

17 רשב"ם שם, ד"ה: 'והאֵל־הים ניסה את אברהם'. בעקבותיו הולך הרב יואל בן נון, המתאר את הקשר הרעיוני והסגנוני שבין הפרשיות, בחלק ב של מאמרו 'פרשיות יצחק', מגדים, כה (תשנ"ו), עמ' 35-77. בעמ' 45-46 הוא מציג את הקשרים הלשוניים שבין הפרשיות.

18 תרגום שלי (ג"י) מתוך שטיינמץ (לעיל, הערה 12), עמ' 72.

ההולך בעקבות א־לוהיו ומקבל הבטחות להמשכיות הזרע, אך ממתין שנים ארוכות למימושן. האופן שבו חורזת התורה את פרשיות אברהם אבינו, מאיר את הפן האישי שבפרשיות, ונותן מקום גם לדמותו של אברהם הערירי הזוכה לעת זקנה בבן ראשון. המבנה הצורני מאפשר לנו ללוות את אברהם בשמחת הבן הבכור, ישמעאל, ולעבור יחד אתו את תהליך הבירור והבחירה ביצחק. בתהליך זה אנו עדים להשגחת ה' ולהתקרבות גדלה והולכת עד לשיאה בעקדה.

